

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Europiečių ar tautų bei tautybių Europa?

2013-09-06

ŽURNALAS: NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

TEMA: Tautinė tapatybė

AUTORIUS: Kęstutis K. Girnius

DATA: 2013-09

Prieš kokį dešimtmetį žymus Prancūzijos viešasis intelektualas ir medijos žvaigždė Bernardas-Henri Levy pasakė: „Europos didžiausias laimėjimas būtų sudaryti sąlygas kuo didesniai prancūzų skaičiui – tas pats galioja vokiečiams, italams ir ispanams – teigti: „Nebesu prancūzas, bet prancūzų kilmės europietis““. Panašios nuostatos gana plačiai paplitusios *bien pensant* gretose. Prieš kelerius metus istorikas Šarūnas Liekis prabilo panašiai, esą paneuropinė tapatybė yra „geidžiamybė, prie kurios turėtume eiti ir mes“.

Man nėra visiškai aišku, kokia logika, kokiais argumentais yra grindžiamas raginimas atsisakyti ar nuvertinti tautinę tapatybę, ją iškeisti į kažkokią neva pažangesnę ar kilnesnę kolektyvinę tapatybę. Paskatos veikiausiai yra dorovinės, nors ir neartikuluotos. Bet principas yra dorovinis tik tuo atveju, jei jis yra visuotinis, taigi galioja visiems žmonėms, esantiems toje pačioje padėtyje. Visuotinumą sietinas su nešališkumu, kitu dorovės skiriamuoju bruožu, o partikuliarizmas atsiduoda šališkumu. Kalbama apie dorovės pažangą, kai žmonės pradeda rūpintis ne tik savo šeimos ar genties, bet ir platesnės tautos, žmonijos reikalais. Susitapatindamas su kokia nors žmonių grupe, individas priima juos kaip savus, įtraukia į jam reikšmingų žmonių ratą. Visa tai gali skatinti įsitikinimą, kad juo kolektyvinė tapatybė talpesnė, juo ji aprėpia daugiau žmonių, juo ji doroviškai pranašesnė. Platesnė, labiau aprėpianti tapatybė tarsi rodo padidėjusį dorovinį jautrumą, tad ji yra pageidautina.

Kaip visada, reikalai nėra tokie paprasti. Ką galvojame apie tuos, kurie okupacijos metais sakė: nebesu lietuvis, kirgizas, estas..., bet lietuvių, kirgizų, estų... kilmės tarybinis pilietis/internacionalistas? Ar šiomis aplinkybėmis tautinės tapatybės atsisakymas, jos iškeitimas į talpesnę sovietinę būtų besąlygiškai sveikintinas? Manychiau, kad ne. Abejonių gali kelti asmens motyvai. Šiuo atveju paskata galėjo būti karjerizmas, pataikavimas, mėginimas įtikti valdžiai ir t. t. Svarbu ir su kuo tapatinamasi. SSRS buvo diktatūra, jei ne blogio imperija, tai didžiavimasis sovietine tapatybe, įsipareigojimas sovietinei sistemai nebūtų itin pagirtinas žingsnis, nors tapatinamasi su didesniu kolektyvu.

Daugiau ar plačiau nėra būtina geriau, nes tas „daugiau“ dažnai nėra tas pats dalykas. Negalime teigti, kad rūpinimasis visomis jaučiančiomis būtybėmis yra savaime pranašesnis už rūpinimąsi vien žmonėmis. Neskubame iškeisti pagrindinio utilitarizmo principo, kad doroviškai teisingas yra tas elgesys, kuris suteikia daugiausia malonumo (laimės ar pasitenkinimo) didžiausiam žmonių skaičiui, į platesnį principą, tvirtinantį, kad teisingas tas elgesys, kuris suteikia daugiausia malonumo didžiausiam jaučiančių būtybių skaičiui. Nesame linkę sutapatinti žmones ir kitus gyvūnus, negalvojame, kad lygiai svarbu užtikrinti, jog šuo nejaustų skausmo kaip vaikas. Paprastai apgailestaujame sužinoję, kad ekscentriška senutė paliko dešimtis milijonų dolerių kačių, o ne vaikų prieglaudai. Bet nesame visiškai abejingi kitų gyvūnų likimui, nemanome, kad galime elgtis su jais kaip norime. Mes nepritartume šuns kankinimui, jei tai suteiktų didelį malonumą žmogui, net ir tuo atveju, kai niekas nieko nesužino apie jo sadistinius veiksmus, ir tad doroviniame pasekmių apskaičiavime jam suteikiamo malonumo neatsvertų kitų žmonių pasibjaurėjimas ir pyktis. Kiekvienu atveju nėra akivaizdu, kad kuo plačiau, tuo geriau.

Bernardas-Henri Levi gimė prancūzu, o daugumą šį tekstą skaitančiųjų – lietuviais. Tautinė tapatybė yra lyg likimo lemta duotybė, tai, kas nepriklauso nuo mūsų valios. Liberalizmas ir daugelis dorovinių teorijų ypatingos reikšmės teikia žmogaus autonomijai, jo gebėjimui rinktis ir kurti savo gyvenimą. Europietiškosios tapatybės pasirinkimas gali atrodyti šios laisvės ir autonomijos išraiška, duotą tapatybę iškeičiant į laisvai pasirinktą. Tokia regimybė nėra visiškai tiksli. Pirma, europietiškas yra tokia pat duotybė kaip ir lietuviškas, europietiška tapatybė irgi paveldėta. Jei esi lietuvis ar prancūzas, esi ir europietis. Antra, žmogus gali atsisakyti tautinės tapatybės arba jos netekti. Be išipareigojimo ir pastangų ne taip lengva išlikti lietuviu užsienyje. Tai akivaizdžiai rodo išėivių vaikų likimas – praėjus vos keleriems metams, jiems sunku išstenuoti kelis lietuviškus žodžius. Likti lietuviu – irgi pasirinkimas, kuris kai kuriomis aplinkybėmis gerokai sunkesnis, negu išivaizduoti save esant europiečiu, juolab kad nelabai aišku, ką reiškia skirti pirmenybę paneuropinei tapatybei, kokiais veiksmais ji išreiškiama, kaip ji įkūnijama, o ne vien deklaruojama.

Europinė tapatybė savaime neturi dorovinio ar dvasinio pranašumo. Jei išskirtinė reikšmė būtų teikiama tapatybės mastui, tai europinė tapatybė būtų kosmopolitizmo pavainikė – europiečiai sudaro tik mažą žmonijos dalį. Būtų galima priekaištauti, kad tenkinamasi pusinėmis priemonėmis, užuot siekus susitapatinti su visa žmonija. Bet tai, kad europinės tapatybės pranašumas nėra užtikrintas konceptualiai ar *a priori* nereiškia, kad ji nėra faktiškai pranašesnė. Gal tie žmonės, kurie sau prisiskiria europinę tapatybę ir jai teikia pirmenybę, iš tiesų doriau gyvena už tuos, kurie tenkinasi užsisklęsdami savo tautoje ir jos atavistinėje pasaulėžiūroje. Galima dviem būdais mėginti patvirtinti tokį teiginį. Pirmas būdas – įrodyti, jog išipareigojimas tautai kenkia žmogaus doroviniam jautrumui, kaip nors skatina jį labiau už kitus pažeisti ar nepaisyti dorovės taisyklių. Antras būdas – parodyti, kad „europiečiai“ yra doresni ir kad jų dorovines nuostatas veikia jų europietiška saviprata. Ir vienas, ir kitas siekis yra beveik neįmanoma misija.

Nesunku išvardyti nacionalizmo vardu įvykdytus nusikaltimus. Bet taip pat lengva išvardyti pasibaisėtinus veiksmus, kuriuos vykde pilietinės valstybės, imperijos ar patriotai. Nors netrūksta aiškinančių, kad nacionalizmas išskirtinai atsakingas už

didžiausius barbariškumo proveržius, jų aiškinimai nelabai įtikina, prisiminus, jog vyraujanti Stalino, Mao Zedongo, ir Pol Poto valstybių ideologija buvo pilietinė ir kosmopolitinė.

Besikuriančių naujoviškų politinių vienetų šalininkai turi polinkį rožinėmis spalvomis piešti savo naująjį darinį, jam numatyti itin šviesią ateitį, išvelgti naujo, kitokio, geresnio žmogaus užuomazgas. Šitoks mesianizmas stipriai reiškesi pirmosiomis JAV dienomis, kai daugelis gyventojų savo šalį laikė „miestu ant kalvos“, spindinčiu pavyzdžiu visiems, kaip galima laisvai gyventi be karalių, bajorų ir kitų engėjų bei kurti naują žmogų. Nebuvo leista vergijos klestėjimui ir čiabuvių indėnų naikinimui drumsti šį save glostantį įvaizdį. Panaši arogancija nesvetima ir nūdienos europiečiams, kurie įsitikinę, kad Europos vertybės esančios pranašesnės už musulmonų fanatizmą, rusų homofobiją, amerikiečių laukinį kapitalizmą ir pomėgį griebtis smurto, o europietišką vertybių įsisąmoninimas praturtina nacionalines tapatybes, suteikia joms aukštesnį lygmenį.

Apstu europiečių pasitenkinimo savimi pavyzdžių. 2003 m. gegužės pabaigoje filosofai Jürgenas Habermasas ir Jacquesas Derrida paskelbė straipsnį, kuriame teigiama, jog Europa gali tapti atsvara beširdei JAV. Europoje vystosi „pokarinis europietiškas mentalitetas“, kurį ženklina religijos perkėlimas į privačią sferą, didesnis jautrumas asmens orumo pažeidimams, polinkis kovoti dėl didesnio socialinio teisingumo. Straipsnis buvo paskelbtas praėjus dešimt dienų nuo JAV karo su Iraku pradžios, tad įsiaudrinę autoriai gana kovingai dėstė savo mintis. Bet kiti įtakingi europiečiai gieda ditirambus Europai ramesniais laikais. Pernai išleistame manifeste „Už Europą“ Vokietijos žaliasis ir 1968 m. maištininkas Danielis Cohn-Benditas ir ilgalaikis Belgijos ministras pirmininkas Guy'us Verhofstadtas teigia, kad tik Europa gali išspręsti globalizacijos, klimato kaitos ir socialinio neteisingumo problemas, kad jos pavyzdys įkvėpė kitus žemynus žengti regioninio bendradarbiavimo keliu.

Visi minėti autoriai yra pasišventę europiečiai, kurie palaiko paneuropinį projektą, veikiausiai ir europinę tapatybę. Net jei priimame kaip tikrą pinigą Europai skirtas panegirikas, reikia klausti, iš kur kilo šios vertybės, kas jas skatino ir puoselėjo. Šaknis rasime atskirose Europos valstybėse, jų žmonių tradicijose. Socialinės gerovės valstybės pirmieji daigai išdygo Bismarcko Vokietijoje, socialiniam teisingumui ypatingą reikšmę skiria Šiaurės šalys, nors jos neskubėjo tapti ES narėmis. Labiau pacifistinės nuotaikos, polinkis skeptiškai vertinti karinę galią užsienio politikoje irgi rado derlingą žemę šiose šalyse. ES nėra Europos vienybės idėjos versmė, o jos vaisius. ES ištakas rasime Prancūzijos, Vokietijos ir kaimyninių šalių krikščionių demokratų gretose. Kontrastas tarp universalių ir tautinių vertybių yra dirbtinis, nes universalios vertybės dažnai yra ir tautinės vertybės.

ES, kaip ir Europos vienybės idėja bei paneuropinė tapatybė, tebėra nauji reiškiniai, tad negalima iš jų per daug tikėtis. Suprantu, kad europietiškos tapatybės negalima sutapatinti su ES, manyti, kad tai vienintelis jos įkūnijimo laukas. Vis dėlto ES institucinis įsikūnijimas yra nuviliantis. Sunku tarti gerą žodį apie Europos Komisiją ar Europos Parlamentą. Verta pastebėti, kad Verhofstadtas ir panašūs ponacionalinės Europos šaukliai linkę pro pirštus žiūrėti į akivaizdų ES demokratijos deficitą, nors apskritai itin pabrėžia demokratijos reikšmę.

Nenoriu teigti, kad paneuropinė tapatybė yra vengtina blogybė, bet tik kad iki šiol jos pranašumai yra labiau menami negu tikri, ateities viltis, o ne dabarties tikrovė. Jos šalininkai turi neginčytiną teisę skelbti jos privalumus bei siekti konvertitų. Tautinės tradicijos irgi nėra nepriekaištingos, bet jas galima keisti ir tobulinti, o ne tik skubiai išmesti į istorijos šiukšlyną. Antipatija tautoms sunkiai dera su vis stiprėjančiu įsitikinimu, kad reikia pripažinti žmonių skirtybę, leisti jiems ją išreikšti ir ja didžiuotis, kai atkakliai ginamos religinių, etninių, seksualinių ir kitų mažumų teisės gyventi kaip jie nori. Daugeliui tautinė tapatybė ir tradicijos tenkina gilius psichologinius poreikius, yra pasididžiavimo šaltinis, suteikia gyvenimui prasmę. Jei laisvių ir lygių žmonių bendravimas kuriant bendrą gyvenimą yra vienas demokratijos idealų, tai nematau pagrindo manyti, kad laisvų ir lygių tautų bendravimas negali suvaidinti panašaus vaidmens tarptautiniame gyvenime, juolab kai ES nustato bendradarbiavimo parametrus. Tautų ir tautybių Europa yra patraukli ateities vizija, o „europietiška“, nutautinta Europa – neaiškus mirażas.